

Комунальний заклад
ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА,
СПОРТУ ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
Запорізької обласної ради

Методичні рекомендації

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕДИЦІЙ
З ЕТНОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА**

Запоріжжя
2019

Комунальний заклад
ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА,
СПОРТУ ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
Запорізької обласної ради

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕДИЦІЙ
З ЕТНОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА**

Методичні рекомендації

Запоріжжя, 2019

Рекомендовано науково-методичною радою
комунального закладу
«Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту
та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради
(протокол № 1 від 28 травня 2019 р.)

Автор-укладач: Вагеннік Ольга Миколаївна, методист відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР

Рецензенти:

Білівненко Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету;

Янущенко Дмитро Вікторович, завідувач відділу краєзнавства та патріотичного виховання;

Белінська Оксана Станіславівна, керівник гуртків Приморського відділу КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Вагеннік О.М. Організація та особливості проведення експедицій з етнографічного краєзнавства. Методичні рекомендації. – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2019. – 56., іл.

У рекомендаціях стисло надається інформація та загальні положення про етнологію як галузь науки, методика підготовки та проведення експедицій, використання методу усної історії, схеми досліджень (запитання). Це забезпечить більш якісну підготовку до проведення експедицій з етнографічного краєзнавства з використанням методу усної історії, для засвоєння дітьми знань про рідний край, його історичне минуле та культурне життя.

Для керівників краєзнавчих гуртків позашкільних та загальноосвітніх закладів освіти та всіх, хто цікавиться історією, етнологією, культурою українського народу та експедиціями з етнографічного краєзнавства.

Вступ

*А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер.
Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії.
На ній відпрацьовані всі види випробувань.
Вона загартована найвищим гарттом.
В умовах сучасного світу їй немає ціни.*

Ліна Костенко

Осмилення природи нації, етно- та націогенезу неможливе без дослідження та вивчення духовних цінностей народу. Перші уявлення про рідний край, особливості та відмінності людей, що у ньому живуть, це і є витoki того, що пізніше перетворюється на національну свідомість, гідність, культуру, які сполучаються з почуттям, уявленням і розумінням малої та великої Батьківщини.

Спадщина тоталітарної доби – утворення «нової історичної епохи» – радянського народу призвела до того, що не тільки окрема людина не могла відновити свій родовід до «бабусь і дідусів», але й цілі народи забували своє справжнє історичне коріння, традиції, звичаї, вірування, втрачаючи від того свою національну самосвідомість. Хоча жодна з ідеологій і політичних режимів не здатні знищити з пам'яті народу та з його життя все те, що складалося тисячоліттями та все одно їх вплив – це збиток для національної культури, який потребує тривалого часу відновлення.

Роль етнології у цьому процесі вбачається визначальною. Бо саме ця наука здатна давати цілісне уявлення про механізм формування національних цінностей, духовний потенціал народу, шляхи досягнення міжетнічної злагоди. Також етнологія здатна впливати на національну самосвідомість, котра є найсуттєвішою передумовою духовного піднесення народу і головним чинником національної єдності.

Етнологія, етнографія, народознавство, краєзнавство дають змогу осмислити соціально-історичні проблеми минулого та сучасності.

Під час етнологіко-краєзнавчих експедицій, юні дослідники стикаються з важливими завданнями і цілою низкою складнощів. Але це дає дітям унікальну можливість долучитися до справжньої, «живої» історії, творцями якої вони теж можуть бути; торкнутися витоків народної пам'яті через вивчення традицій, обрядів та

культури свого й інших народів; все це сприятиме вихованню у молодого покоління почуття національної єдності, патріотизму; духовно збагатить і сприятиме осмисленому вивченню історії рідного краю. Етнологічна школа постійно розвивається, є база, відкритий світ із багатьма можливостями, тому молодь потрібно направити і допомогти.

Для етнографів і етнологів найважливіше завдання сьогодення – підняти регіональну етнографію, зафіксувати те, що потрібно на місцях, за класичними темами. Потрібно лише узагальнити це все у вигляді карт, атласів, ґрунтовної енциклопедії та індивідуальних дослідницьких робіт. Тільки так ми зможемо побачити свої «скарби» і витоки та показати світові справжнє обличчя України.

1. З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Українська етнографія як наукова дисципліна склалася понад сто років тому, здобувши за цей час світове визнання. Адже саме українські вчені-народознавці одними з перших розробили етнографічну програму зі збирання польового матеріалу.

Етнографія (від грецького «етнос» – плем'я, народ; «графо» – пишу, буквально – народопис) – галузь гуманітарних наук, яка вивчає народ (етнос), його походження (етногенез), етнічну історію, культуру та побут і характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польових досліджень.

У більшості країн назви етнографічної науки є калькою традиційної назви «етнографія»: *narodopis* у словаків, *ludoznawstwo* у поляків, *лаографія* (від *laos* – народ) у греків. До них близький український термін «народознавство». Саме ним позначали первинний етап розвитку етнографії. Народознавчою, тобто етнологічною, українська етнографія стає тільки зараз.

Народоописовий характер етнографії притаманний і багатьом іншим країнам: у Франції це *tradiciones populaires*, в Італії – *tradizioni popolari*, в Іспанії – *tradiciones populares*. Український відповідник – «народні традиції».

Опис чужих народів як галузь гуманітарних наук був започаткований у Німеччині і пов'язаний з іменем відомого німецького історика А. Л. Шльоцера. У 1772 р., вивчаючи проблему людського роду, він дійшов висновку, що людство – це єдина система, з якої не можна вилучати жодного народу, бо всі вони

взаємопов'язані. Цю концепцію як і саму науку про спільність народів було названо фолькеркунде. Пізніше виникає ще один напрям етнографічної науки, також започаткований у Німеччині – фолькскунде (опис власного народу). Головний акцент народознавчих досліджень було перенесено на національний ґрунт, на дослідження власної культури, етнічної історії, національних символів.

Своєрідним аналогом класичної етнографії в Англії та Сполучених Штатах Америки виступала антропологія (пізнання людини).

Терміном «етнографія» в західноєвропейських та американських країнах визначається описова народознавча наука, що переважно функціонує в системі музеїв. Теоретичне народознавство там відоме як етнологія – наука про народи і культури, їх взаємодію.

Виникнення етнології як однієї з народознавчих галузей завдячує французькому досліднику А. Шаванну, котрий ще у 1784 р. увів цей термін до наукового вжитку. Етнологія як народознавча наука в різних наукових системах, у різні періоди та в різних країнах сприймалася неоднозначно. Ще з ХІХ століття етнологія була класичною науковою дисципліною. В Польщі, Фінляндії, всіх франкомовних, іспаномовних та німецькомовних країнах світу її назва звучить саме як «етнологія», а в англomовних країнах світу – як соціальна або культурна антропологія. Кардинальна переоцінка етнології спостерігалася на початку ХХ ст. з появою глобальних проблем – руйнації народної культури, проблеми миру і конфліктів, екологічних та соціальних наслідків сучасної цивілізації тощо.

У більшості західноєвропейських та американських країн терміном «етнологія» позначається переважно теоретична народознавча дисципліна, що стала продовженням класичної етнографії. Загальна схема її розвитку була накреслена Клодом Леві-Стросом, який зробив ґрунтовне дослідження за цією темою. Система народознавства, вважає він, складається з трьох найважливіших частин: етнографії, етнології та антропології, котрі водночас є трьома послідовними етапами у процесі наукового пізнання народів та культури людства. Першим етапом розвитку народознавства виступає етнографія – описова дисципліна, яка займається класифікацією і типологізацією культурних явищ; етнологія ж – це всеохоплююча народознавча дисципліна, що направлена на пізнання людини і людства в цілому. За К. Леві-Стросом «етнографія, етнологія та

антропологія не є трьома різними дисциплінами. Це – три етапи, або три часові стадії одного дослідження, які не можуть бути відокремленими один від одного».

Опис власного народу став головним напрямом народознавчої науки в країнах, де розгорталися процеси, зумовлені політикою колонізації, направлені на пізнання культури і побуту підкорюваних народів, особливо в національних окраїнах великих імперій. Таким чином можна пояснити великий інтерес до України з боку іноземних дослідників (А. Гюльденштедта, Еріха Лясоти, Г. Лавассер де Боплана та ін.), котрі виконували своєрідні державні замовлення сусідніх з Україною держав.

Для України це було особливо характерним, оскільки більша її частина знаходилася під владою інших держав. Україна, за всього багатства свого духовного потенціалу, залишалася на той час національною окраїною російської держави, частково Польщі, Угорщини, Румунії, котрі проводили політику стримування розвитку її національно-культурного життя. Найбільш виразно це робив уряд царської Росії. Для України це обернулося не тільки втратою культурної ідентичності, але й тотальним знищенням усієї споконвічної господарсько-економічної моделі українського суспільства. Проте, у всіх сферах життєдіяльності російської імперії широко використовувався науковий і культурний потенціал України.

Українська етнографія розвивалася за тими ж принципами, що й світове народознавство. Вона завжди поєднувала два рівні досліджень: описовий і теоретичний. До початку ХХ ст. терміни «етнографія» та «етнологія» поряд із «народознавством» сприймалися як синоніми.

Відмінність між етнографією і етнологією полягає насамперед у тому, що етнографія лише накопичує відомості та описує знання про етноси (охоплює здебільшого фіксації та описи матеріалів з побуту і різних галузей народної культури й фольклору), а етнологія теоретично узагальнює ці знання і виробляє методику їх вивчення (стосується досліджень про народ і його культуру). Етнологію від класичної етнографії відрізняє розширення предметної області: вона складалася з об'єкта суто етнографічного дослідження та сфери суміжних гуманітарних наук. Етнологія використовує здобутки біології, географії, біофізики, біохімії; а також гуманітарних наук: філософії, лінгвістики, суспільствознавства, етнографії,

фольклористики та ін. для теоретичного узагальнення знань про етнос.

Оскільки духовне життя України тривалий час принижувалося не лише на офіційному рівні, а й за допомогою псевдонаукових концепцій, українська етнографічна школа зароджувалася на народознавчій основі. Її витокami стали фольклор, народне мистецтво та література. Майже всі українські письменники були етнографами, які вивчали народне життя. Іван Котляревський через «Енеїду» показав колорит народної матеріальної та духовної культури українців; Григорій Квітка-Основ'яненко, окрім художніх етнографічних творів, видав кілька наукових праць, у тому числі велику статтю «Українці»; Тарас Шевченко, як співробітник Археологічної комісії Київського університету, здійснив наукові експедиції зі збирання етнографічного матеріалу. До когорти письменників-етнографів належали: Іван Нечуй-Левицький, Леся Українка, Іван Франко, Пантелеймон Куліш та ін.

Видання Етнографічної комісії

Новий етап української етнографії (друга половина 90-х років XIX ст.) зумовлювався і визначався підвищенням наукового рівня вивчення народної культури і побуту,

орієнтацією на кращі досягнення європейської етнографічної науки, публікаціями цього профілю в журналі «Житє і слово» Івана Франка і, насамперед, створенням Етнографічної комісії в Науковому товаристві ім. Шевченка та її серійних видань «Етнографічний збірник» і «Матеріали до українсько-руської етнології» (з 1899). Численні матеріали з української етнографії та її історії друкувалися в основному в виданні Наукового товариства ім. Шевченка – «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (ЗНТШ).

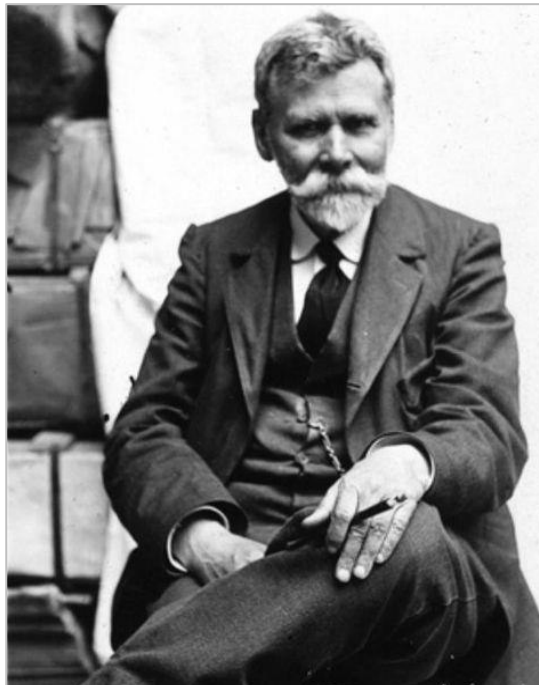
На початку XX ст. у Львові зусиллями Івана Франка, Федора Вовка, Володимира Гнатюка, Осипа Роздольського, Філарета Колесси, Зенона Кузелі, Вадима Щербаківського за сприяння Михайла Грушевського, як голови НТШ, був створений перший Всеукраїнський етнологічний центр, що здійснював

організаційні, науково-дослідницькі та видавничі функції. Виховувалася нова наукова школа учнів і послідовників, розроблялася наукова методологія досліджень (комплексність, систематизація зібраних даних, застосування типологічного методу студіювання та порівняльної методики).

Федір (Хведір) Вовк (1847-1918)

є одним з найвидатніших представників українського народознавства свого часу. Патріархом української етнології його називають завдяки колосальному творчому доробку, який налічує понад 600 праць виданих багатьма європейськими мовами. Ним було проведено комплексні етнографічні експедиції з широким залученням археологічного й антропологічного матеріалів. Учений світового рівня отримав прижиттєве міжнародне визнання: був доктором Сорбонни, Каннського та Петроградського університетів, лауреатом премій, кавалером Великої золотої медалі ім. П. Семенова-

Хведір Вовк

Антропометричні дослідження
Хв. Вовка

Тян-Шанського, кавалером найвищої нагороди Франції – ордена Почесного легіону, членом понад десятка міжнародних наукових товариств і комісій. Попри світове визнання учений постійно зазнавав тиску від влади. Федір Вовк доклав багато зусиль у створенні величезних цінних українських колекцій, які, нажаль, знаходяться у російському музеї.

Великий внесок у розвиток фольклорно-етнографічної галузі Запорізької області належить **Якову Новицькому (1847-1925)** – відомому археологу, етнографу, фольклористу, краєзнавцю,

педагогу, збирачу старожитностей та історичних джерел. Він багато

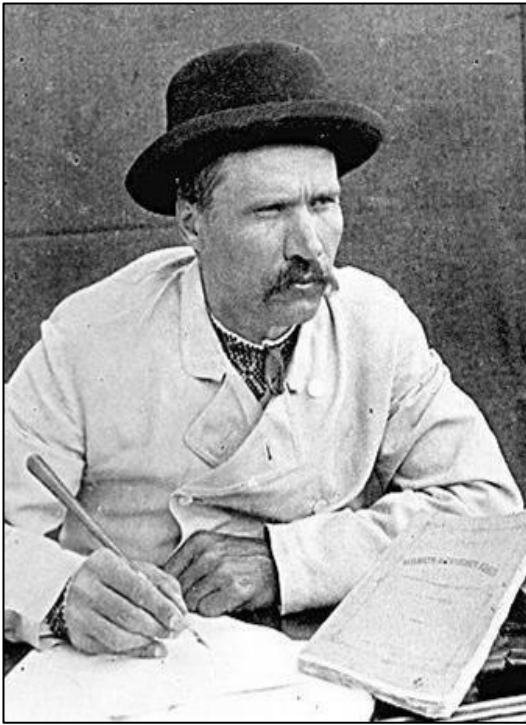
Яків Новицький

часу присвятив збиранню, опису та публікації матеріалів з історії Запорозжя: народні пісні, казки, оповідання, перекази. Його фольклорна спадщина становить понад 10 фольклорних збірників, понад 40 праць з етнографії, історії, природознавства. Зробив безліч фотознімків з видами річок, урочищ, порогів, Дніпрових островів, скель, могил, курганів. Зібрав багату ботанічну колекцію. Яків Новицький став одним з організаторів і першим директором краєзнавчого музею в Олександрівську (Запоріжжі).

Яків Новицький – відомий археолог, етнограф, фольклорист, краєзнавець, педагог, збирач старожитностей та історичних джерел. Найважливішою є його фольклорно-етнографічна діяльність, яку він розпочав у 1873 р. Багато часу присвятив збиранню, описанню та опублікуванню матеріалів з історії Запорозжя: народні пісні, казки, оповідання, перекази. Перші записи він здійснив у селах Олександрівського повіту, де працював учителем. Збірники Новицького: «Малорусские песни, преимущественно исторические»; «С берегов Днепра»; «Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества»; «Малорусские народные предания, поверья и рассказы»; «Запорожские и гайдамацкие клады»; «Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья»; «Народная память о Запорожье» та інші.

Власноручно зробив безліч фотознімків з видами річок, урочищ, порогів, Дніпрових островів, скель, могил, курганів. Зібрав багату ботанічну колекцію. Я. Новицький став одним з організаторів і першим директором краєзнавчого музею в Олександрівську (Запоріжжя).

Він був членом багатьох наукових товариств і комісій, зокрема Російського географічного товариства, Катеринославської вченої архівної комісії. За плідну 50-річну наукову діяльність у 1924 р. його було обрано членом-кореспондентом Всеукраїнської Академії Наук.

Дмитро Яворницький

Дмитро Яворницький (1855-1940) – історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник. Він залишив помітний слід як археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, автор великої кількості наукових статей, публікацій у періодичних виданнях. Вагомий внесок зробив у становлення історичного краєзнавства. Крім історії Запорозжя, він написав історію міста Катеринослава, села Фаліївки-Садової на Херсонщині, видав альбоми «української старовини» та «Дніпрові пороги», науково-популярне видання «Слідами запорожців». Як збирач і колекціонер старожитностей,

Яворницький був одним з перших в

Україні організаторів музейної справи, теоретиком-музеєзнавцем, архівістом та археографом, знавцем архівної справи. Також надавав великого значення виявленню і популяризації талановитих народних співців-кобзарів та розповідачів.

Одним з перших в Україні теоретиків етнографічної музейної справи був народознавець, етнограф, фольклорист, діалектолог, письменник, музеєзнавець, активний громадський діяч, учасник товариства «Просвіта»

Василь Кравченко (1862-1945). Жертва сталінського терору. Він активно працював у Товаристві дослідників Волині. Збирав матеріали до багатотомного «Руського словаря», який готувала Петербурзька Академія наук; допомагав укладати російсько-український словник; записував бувальщини, легенди, пісні, сільські звичаї, які увійшли до збірки «Этнографические материалы» та «Буденне життя» за редакцією Бориса Грінченка.

Василь Кравченко

У колі фольклорних інтересів Василя Кравченка – календарні, родинно-побутові пісні, народні свята і обряди. Він досконало вивчив та описав характер мешканців Волині, особливості їхньої говірки, побут, звичаї та обряди. Унікальні матеріали зібрав етнограф про чумаків. Праці українського дослідника були високо оцінені Петербурзькою Академією Наук, яка присвоїла йому звання професора етнографії. Публікував фольклорно-етнографічні матеріали в журналах «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник» та газетах.

Василь Кравченко часто рятував музейні експонати то від білих, то від червоних, виносячи їх із полум'я. Працював викладачем і завідувачем бібліотекою Житомирського учительського інституту, очолював етнографічний відділ Волинського краєзнавчого музею, був одним із організаторів міського самоврядування. Він залучає до краєзнавчої роботи широкі кола студентства, вчителів, сприяє створенню етнографічних гуртків у школах, технікумах, на заводах. Розробляє близько 100 програм для дослідження народних промислів, обрядів, організовує етнографічні експедиції, екскурсії для дітей і юнацтва, читає лекції, пише популярні статті з народознавства. У 1929 р. його заарештували, за відсутністю доказів звільнили, але розпочалося цькування дослідника. Лишився роботи, експонати були просто спалені у дворі музею. Врятував Кравченка Дмитро Яворницький, запросив до Дніпропетровська працювати в Історико-археологічному музеї. Але і там стався погром. Обоє професорів Яворницький і Кравченко були позбавлені роботи, пенсій. Василь Кравченко не мав житла, спочатку він жив у приміщенні музею, потім опинився на вулиці. Помер у 1945 році в Ростові від голоду та хвороби як «ворог народу».

Василь Кравченко автор праць: «Весілля в селі Курозванах (Острозького повіту)», «Народні оповідання і казки», «Народна фантазія», «Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині». «Краєзнавство в натурі (методика краєзнавчої роботи)», «Техніка краєзнавчої (науково-дослідної) праці в натурі (методика краєзнавчої роботи)» та «Методика по збиранню етнографічного матеріалу». Ряд наукових розробок науковець присвятив спеціально темі музейної справи. Це «Історичний огляд походження музеїв» взагалі», «Утворення музею», «Про організацію сільських музеїв».

Саме на честь Василя Григоровича Кравченка і названо Бердянський краєзнавчий музей.

Період Української революції 1917-1921 рр. позначився бурхливим розвитком національно-політичного відновлення і спалахом етнологізації гуманітарної науки. Уряд молоді держави кинув сили на культурний та економічний фронт: створюється мережа музеїв при школах, сільбудах, хатах-читальнях, народжуються такі наукові видання, як «Етнографічний вісник», «Первісне громадянство і його пережитки на Україні», «Краєзнавство» та ін. І це у важкі часи повоєнної розрухи, голоду й нестатків, коли у людей всі думки були про шматок хліба, а тут такий розмах етнографічної діяльності, вивчення й збереження пам'яток духовної та матеріальної культури!

Етнографія розширює свої межі за рахунок дослідження нових сфер життєдіяльності та виходу на рівень осмислення глобальних проблем державотворення. Тобто етнографія на той час набувала ознак етнологічної науки і отримала назву «етнологія».

Події Української революції посилили український національний рух у Запорізькому краї. Доба Центральної Ради позначена національно-культурним відродженням. Розквіт переживали національно-культурні товариства, до сфери впливу яких потрапляли все ширші верстви населення. Відбувалися процеси українізації освіти. Яскравим проявом активізації українського національного життя був рух з відновлення діяльності товариства «Просвіта». З березня 1917 року її було створено в Олександрівську. Завдяки діяльності «Просвіт» Запорізького краю багато українців вперше дізналися про славне минуле свого народу, його боротьбу за національне і соціальне визволення, долучилися до скарбниці своєї та світової культури. Діяльність товариства сприяла формуванню національної ідентичності мешканців краю.

У 1918 році в Києві було засновано Академію наук України, вчені якої досліджували природні умови і ресурси, господарство і населення нашої держави.

У 20-х роках бере свій початок Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України від низки етнографічних та мистецтвознавчих осередків. Першою державною етнографічною установою у системі АН УРСР був Кабінет антропології і етнології ім. Хв. Вовка (1922 р.), який розпочав антропологічне та етнографічне дослідження всієї території України.

У 1936 році було засновано Інститут українського фольклору АН УРСР він розгорнув збирання та вивчення словесного та музичного фольклору України, організував наради збирачів фольклору, народних співців, кобзарів та оповідачів.

У листопаді 1942 р. директором було призначено М.Т. Рильського. Поет-академік керував установою понад 20 років Під його керівництвом заклад провів велику науково-дослідну роботу й став визначним науковим центром у царині вивчення культури й мистецтва українського народу.

У радянський період етнографічна наука була заідеологізованою, проте науковці робили дослідження високого рівня. Це доробки фахівців із: родильної обрядовості Наталі Гаврилюк, новорічної обрядовості Олександра Курочкина, народного житла Тамари Косьміної, традиційної української кухні Лідії Артюх, загальноетнологічних проблем Василя Балушка та багато інших.

Всеволод Наулко (1933-2018) – відомий український етнолог та археограф, доктор історичних наук, професор, багатолітній завідувач відділу пам'яток української культури, головний науковий співробітник, був членом Адміністративної ради етнології та фольклористики Європи від України. Автор близько 550 публікацій, зокрема 15 монографій, які стосуються теоретичних проблем етносу і етнічної історії України та української діаспори, етносоціального та етнодемографічного розвитку, міжетнічних взаємин, національно-державного будівництва, сучасного стану етнічних спільнот, співвідношення найважливіших етнічних ознак – самосвідомості, мови, культури та ін.

Всеволод Наулко

Наукові праці Всеволода Наулка відомі в Україні та за її межами: «Етнічний склад населення УРСР»; «Географічне розміщення народів в Україні»; «Развитие межэтнических связей на Украине»; «Хто і відколи живе в Україні»; «Пошуки. Роздуми. Студії».

Він був науковим керівником та співавтором багатьох фундаментальних монографій та навчальних посібників: «Етнографія восточних славян»; «Культура і побут населення України»; «Українці»; «Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність»; «Культура народів слов'янських країн», «Д.П. Де ля Фліз. Альбоми»; «Історія української культури».

У процесі підготовки фундаментальних видань Наулко провадив експедиційні дослідження у більшості регіонів України і суміжних країн, а 1981 року досліджував слов'янські культури як стипендіат ЮНЕСКО в архівосховищах і музеях США, Канади та Великої Британії.

Всеволод Наулко зробив помітний внесок у розвиток музейної і краєзнавчої справи в Україні – від публікацій численних праць про етнографічні експозиції до участі в організації Музею народної архітектури та побуту України і створенні навчально-етнографічного музею при Київському університеті.

Ганна Скрипник – відомий фахівець з проблем історіографії й теорії української етнографії, дослідниця-етнолог, доктор історичних наук, академік НАН України, громадський і культурний діяч.

З 2000 року вона очолює Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

Ганна Скрипник є автором 280 публікацій, у тому числі 5 індивідуальних та 8 колективних монографій, присвячених малодослідженим питанням історії української етнографії, народознавчих установ, етнічності, етнопсихології та етноідентифікаційних процесів.

Вона є науковим керівником та автором низки опублікованих і підготованих колективом Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології фундаментальних видань та енциклопедичних праць, серед яких: «Етнічна та етнокультурна історія України» в 3-х томах, історико-етнографічна монографія

Ганна Скрипник

«Українці» в 3-х книгах, «Історія української культури» (4-й том у 2-х книгах), «Історія української музики» (5-6 томи), «Історія української етнографії», «Історія українського образотворчого мистецтва» в 5-ти томах. Ганна Скрипник – головний редактор журналів «Народна творчість та етнографія» і «Студії мистецтвознавчі», а також трьох профільних щорічників, які видає Інститут: «Матеріали до української етнології», «Українське мистецтвознавство», «Слов'янський світ». Вона також є керівником українсько-французьких проектів «Французька етнологія» та «Українська етнологія в історичному контексті» (Київ-Париж, 2004 рік).

Дослідниця очолює низку наукових проектів у співпраці з академічними інститутами Польщі, Угорщини, США, Канади, Македонії, Болгарії, Японії, Ізраїлю та ін. Завдяки зусиллям Ганни Скрипник на базі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології проводять авторитетні міжнародні конференції за участю провідних учених світу.

Ганна Скрипник – автор міжвідомчої академічної програми «Екологія національної культури», у межах якої видають серію «Усна народна творчість» та реалізують проекти перевидання «Класичної етнографічної спадщини». Зокрема, опубліковано праці Ф. Колесси, В. Кравченка, М. Костомарова, П. Чубинського.

Як координатор етнологічних досліджень в Україні, Ганна Скрипник ініціювала створення низки регіональних етнографічних та мистецтвознавчих дослідницьких центрів у Кропивницькому, Одесі, Слов'янську, Чернігові, Черкасах, Кам'янці-Подільському, Миколаєві. Вона стала президентом Національної асоціації українців, головою Асоціації етнологів. Також очолює український комітет Міжнародної асоціації вивчення слов'янських культур. У 2008 році нагороджена орденом Княгині Ольги.

Українська етнологічна школа має неабияке підґрунтя для розвитку, як і в давні часи так і сьогодні. Насичена подіями українська історія та надзвичайно багата матеріальна та духовна культури нашого народу завжди дають цінний матеріал не лише для наукових досліджень, а й для збереження національної єдності в умовах постійної загрози нищення нації.

Українська етнографія розвивається за тими ж принципами, що й світова етноантропологічна наука – від народознавства через етнографію до етнології та антропології. За роки незалежної України

розширилися завдання та напрями етнографічної науки. Сьогодні підштовхує українську етнографію до етнологічного рівня, тобто від аналізу питань пізнавального плану до вирішення найважливіших етнонаціональних проблем.

Етнологія має на меті досліджувати не лише давнину, а й активно втручатися у процеси творення та популяризації національної культури, розглядаються питання традиційно-побутового характеру, проблеми етногенезу, етнічної історії, дослідження етнічного складу населення, перспектив розвитку української нації та ін.

Сучасний стан національно-культурного відродження України пов'язаний із національною безпекою країни, збереженням територіальної цілісності, відстоюванням незалежності, захистом державних інтересів і прав, шляхом піднесення та відродження національної культури і утвердження її серед культур світової спільноти.

2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ (ІСТОРИЧНА ДОВІДКА)

Етнічний склад населення сучасної України – результат тривалого історичного процесу. Він об'єднав на ґрунті загальної національної свідомості представників не тільки різних етносів, а й різних етнолінгвістичних сімей. Усі ці етнічні угруповання складають приблизно третину населення України.

Україна – один із важливих геоетнічних центрів, територія зародження та розвитку багатьох народів і перехрестя культурних світів Європи та Азії.

Через її землі пройшли хвилі Великого переселення народів IV-VII ст., багатьох кочових народів у X-XVII ст.; тут постійно намагалися закріпитися сусідні держави (Польща, Туреччина, Кримське ханство, Угорщина, Австрія, Румунія, Литва, Росія).

Кожне переміщення народів залишало відмітини на етнічному ґрунті України. Вони проявлялися в мовних компонентах, у запозиченні деяких елементів матеріальної та духовної культури, або у поповненні населення. Міграції народів, нерідко примусові, поклали початок формуванню багатонаціонального складу населення нашої держави.

В умовах боротьби та конкуренції з татарськими ордами продовжувалося просування українців у південні степи. З середньовіччя ця територія відома, як «Дике поле» – так її назвав і зобразив на карті України Г. Боплан.

Головною складовою української колонізації Півдня з XV-XVI ст. було козацтво. Запорізькі землі сягали гирла Дніпра і простягалися обабіч його пониззя, від річки Кальміус на сході до Південного Бугу на заході. Українське козацтво великою мірою допомогло Росії здобути доступ до Чорного моря. Але це спрацювало і проти українського народу. Здійснюючи свою імперську політику, царизм усілякими засобами намагався обмежити українське заселення Причорномор'я, особливо після скасування Гетьманщини і ліквідації Запорізької Січі.

Так утворювався Південний історико-етнографічний регіон (Причорномор'я) – степова частина України, яка в давнину була місцем проживання кочовиків, територія теперішніх Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської, південних районів Дніпровської, Кропивницької, Донецької та Луганської областей.

З огляду на ці історичні обставини, природні умови і вплив поселенців, склався своєрідний етнографічний характер Півдня України. У господарській діяльності визначальними були риси типового степового хліборобства і скотарства. Певні особливості мали степове будівництво, різні ремесла і промисли. Істотно позначилися етнокультурні зв'язки і взаємовпливи українського населення з поселенцями інших національностей.

Традиційно-побутова культура Півдня України сильно таврована зловісним впливом імперської русифікаторської експансії царизму та її новітніх не менш агресивних послідовників.

Члени караймської громади
м. Мелітополя

Початок формування постійного національного складу населення Запорізького краю припадає на другу половину XVIII ст. Колонізаційна політика царського уряду створила умови для заселення та господарського освоєння регіону представниками як народів Російської імперії (українців,

росіян, білорусів, євреїв та ін.) так і інших держав (німців, чехів, болгар, сербів, греків, молдован, караїмів та ін.). Разом із представниками різних етносів до Запорізького краю переселилися і представники окремих конфесій, які визначаються як етноконфесійні групи. Серед них слід відзначити менонітів, духоборів, молокан. Характерною ознакою було постійне ускладнення етнічної палітри. Інтеграційні міжетнічні процеси спричинили численні взаємні запозичення і сприяли виникненню спільних рис культури цього поліетнічного регіону. Вони виявилися у поєднанні різнонаціональних елементів в одязі, будівництві житла тощо. У Запорізькій області мирно проживають усі нації та народи, споріднені спільністю історичної долі, багатомістовими взаєминами в релігійному, культурному, господарському, суспільно-політичному житті. Запорізька область є регіоном з різноманітною суспільною структурою. Така різноманітність збагачує наш регіон, але є певний ризик виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин.

Щодо національного складу населення області, тут домінує загальнодержавна тенденція переваги двох найбільших етносів. Переважна більшість населення – українці, чисельність яких становить 70,8 % загальної кількості населення, на другому місці – росіяни 24,7 %. Серед інших народів найбільшими за чисельністю є болгар – 27 тис.; білоруси – 12,5 тис.; вірмени – 6,4 тис.; біля 5,5 тис. татар і кримських татар; грузини – 3,9 тис.; греки – 2,8 тис.; азербайджанці – 2,5 тис.; молдовани – 2,5 тис.; євреї – 2,4 тис.; німці – 2,3 тис.; цигани – 1,9 тис.; поляки – 1,8 тис.; чехи – 0,8 тис.; албанці – 0,8 тис. За переписом найбільше росіян зафіксовано в Енергодарі (39,8%), Мелітополі (38,9%) та Бердянську (37,4%). Районами зі значною кількістю болгар є Приморський (23,4%) та Приазовський (12,5%).

За даними Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації, в області проживають представники 130 національностей. У регіоні зареєстровано близько 100 національно-культурних товариств, у Запоріжжі навчаються представники 63 країн, селяться вимушені переселенці з Криму та тимчасово окупованих територій. Постійно проводиться чимало заходів з метою збереження та розвитку традицій національних культур, формування культури спілкування представників різних національностей, налагодження культурних

зв'язків та творчої співпраці. Національно-культурні товариства успішно проводять наукову, просвітницьку, культурну роботу в плані вивчення рідної мови, збереження традицій, активно підтримують патріотичні акції, наших бійців на сході країни та соціально незахищені верстви населення. У Запорізькій області успішно діє «Програма підтримки розвитку культур національних меншин у Запорізькій області на 2018-2022 роки», завдання якої – сприяти активній взаємодії всіх без винятку представників різних національностей, народів, які проживають на нашій землі й створюють єдину родину Запорізького краю. Важливою передумовою подальшої консолідації української нації є врахування регіональних та локальних особливостей народної культури. Основною умовою утвердження миру і злагоди в українському суспільстві, одним із невідкладних спільних завдань держави і суспільства є захист прав усіх етнічних спільнот, збереження і розвиток їхньої національної самобутності.

Відзначення річниці переселення болгар до Таврії у 2017 році

Свято чеського товариства у Мелітополі

Як приклад такої політики, в області активно працює Координаційна рада громадських об'єднань національних меншин, до якої увійшли представники 28 національно-культурних товариств. Визначними подіями для області було відзначення 155-річчя переселення болгар до Таврії у містах Запоріжжя та

Мелітополь, у Приморському та Приазовському районах за участю офіційної делегації з Болгарії та відкриття польсько-українського центру в Запоріжжі. Національна освіта має закладати основу національного самоусвідомлення підростаючого покоління, і народу

в цілому. Вона впливає на формування ціннісних орієнтирів та утвердження національно-патріотичної свідомості дітей та молоді.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕДИЦІЇ З ЕТНОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Однією з найбільш складних форм краєзнавчої роботи гуртків є експедиція. Це вища форма організації туристсько-краєзнавчої роботи. Від походів вона відрізняється більшим обсягом роботи і складністю завдань, що вимагає більш ретельної підготовки учасників. В організації і проведенні експедицій переважає дослідницька робота, виконання якої передбачає вивчення спеціальних методик, засвоєння теоретичних знань і вироблення практичних навичок дослідження певних явищ і подій краю (історичних, літературно-мистецьких, етнографічних, археологічних, геологічних та ін.).

Проведення краєзнавчих експедицій сприяє розвитку інтересу дітей та молоді до давнього минулого, бажанню більше дізнатися про малу батьківщину, вихованню любові, поваги та шанобливого ставлення до рідного краю.

Етнографічні знання необхідні для глибокого розуміння історії й культури народу на всіх етапах розвитку. Етнологія та етнографія дають змогу осмислити соціально-історичні проблеми минулого та сучасності, зробити прогноз на майбутнє.

Історія народу складається з історії його житла, побуту, одягу, харчування, родинного устрою і разом з тим – це історія його світогляду, народних знань, вірувань, обрядів і звичаїв.

Основні завдання експедиції полягають у формуванні таких компетентностей:

пізнавальної, що забезпечує залучення учнівської молоді до активної краєзнавчої та пошуково-дослідницької роботи з вивчення історико-культурної спадщини українського народу і рідного краю;

практичної, що сприяє оволодінню знаннями регіональних особливостей матеріальної, духовної культури та практичними навичками польових етнологічно-краєзнавчих досліджень;

творчої, що забезпечує формування творчих здібностей учнів;

соціальної, що сприяє формуванню в юних дослідників етнічної самосвідомості, кращих якостей національного характеру, прагнень

до відродження національної культури та поваги до представників інших національностей.

Вивчаючи етнографічну спадщину рідного краю, вихованці збагачуються духовно, маючи можливість дізнатися про його історичні особливості, звичаї, традиції, обряди, діалекти. Бо всі ці складові є своєрідними духовними основами національного розвитку, найкращими досягненнями народу в ідейному, моральному й естетичному сенсі.

Головною особливістю експедицій є пошуково-дослідницька спрямованість. Експедиція є найбільш поширеною формою збору етнографічних, археологічних, фольклорних та інших матеріалів з історії краю. В основу роботи експедиції покладена самостійна діяльність учасників: спостереження за життям, огляд предметів матеріальної культури, збір історико-етнографічного матеріалу, оформлення теми дослідження в письмовому вигляді, звіт, нарис за темою, реферат, альбом, виступ з доповіддю на конференції та ін.

Організація і проведення експедиції складається з таких етапів: підготовчого, польового та камеральної обробки зібраного матеріалу і звіту.

Підготовка учасників до експедиції проходить в теоретичному і практичному напрямках. Вибір теми має бути посильним для учнів, за можливістю – це локальні й маловивчені, які відображають важливі історичні події минулого або наших днів і підвищують інтерес до пошуку і дослідження. Учасники експедиції повинні стати в певній мірі дослідниками-науковцями.

Підготовчий етап експедиції включає в себе науково-практичні, матеріально-технічні та організаційні питання. У цей час гуртківці знайомляться з метою і завданнями експедиції, визначають індивідуальні теми досліджень, складають бібліографію, вивчають опубліковану літературу, документи архівів, матеріали музеїв, проводять попереднє планування на кожен день, знайомляться з особливостями районів експедиції за картографічними та літературними джерелами, а також шляхом опитування людей, які побували в цій місцевості. Готують необхідну документацію, оформлюють щоденники, записи, знайомляться з технічними засобами, готують маршрут експедиції.

Глибокі знання архівних, музейних і друкованих матеріалів є обов'язковим елементом підготовки до експедиції, бо дозволяють

глибше і повніше вивчити явища і факти, які були чи можуть бути знайдені під час польових досліджень.

У процесі підготовки до експедиції особливу увагу слід приділяти практичним питанням. З цією метою підготовка ведеться за двома напрямками.

Перший напрямок – заняття-практикуми у приміщенні.

Перший практикум проводиться у приміщенні чи бібліотеці. Його мета – сформувати вміння роботи з каталогами, довідковою краєзнавчою літературою, періодикою, ознайомити дітей з літературою з історії та етнографії краю. Вони повинні навчитись знаходити потрібну літературу, робити виписки, посилання, складати бібліографію за темою дослідження, складати бібліографічні картки, анотації книг, тези, конспекти, рецензії на статті краєзнавчого змісту. Додатково вивчається література з історії етносу загалом і регіону майбутньої експедиції зокрема. Наступним кроком на підготовчому етапі експедиції має стати вивчення географії, клімату, геологічних умов, ландшафту, гідрографії, шляхів сполучення обраного для обстеження району. Слідом за цим команда експедиції досліджує демографічні особливості району своєї майбутньої роботи. У першу чергу вивчаються матеріали етнічної демографії (дані переписів і демографічних обстежень, довідники, етнічні мапи).

Другий практикум проводиться також у приміщенні та в архіві. Його мета – сформувати вміння роботи з документальними матеріалами. На початку проводиться робота з підручниками, посібниками, збірниками з історії рідного краю. На наступному етапі в роботу включаються документи краєзнавчих музеїв, сімейних архівів тощо. Учні необхідно навчити самостійно аналізувати документи, вибирати з них аргументи для своїх висновків.

Третій практикум проводиться у краєзнавчому музеї. Його мета – набути вміння і навички обробляти, описувати, паспортизувати, оформляти, експонувати історичні пам'ятки.

Другий напрямок підготовки до експедиції проводиться у формі практичних занять. Є такі види занять:

1) *навчальні заняття*, на яких керівник показує, як гуртківцям треба складати питання, план, формулювати робочу гіпотезу з теми дослідження, вести бесіду з інформатором, записувати і оформляти спогади, як вести польові записи, індивідуальні і груповий щоденники, фіксувати предмети матеріальної і явища духовної культури. Під час цих занять учні самостійно знайомляться з

допоміжними матеріалами (опитувальниками, пізнавальними і практичними завданнями, анкетами, таблицями та ін.;

2) *тренувальні заняття* під час яких учасники експедиції знайомляться з використанням технічних засобів для проведення інтерв'ю, тренуються опитувати, наприклад, керівника та один одного або запрошеного респондента;

3) *самостійна робота* учнів, яка включає складання плану, підготовку питань, таблиць, пам'яток, формулювання робочої гіпотези, запис оповідей батьків, сусідів, визначних людей села, міста, опис предметів матеріальної культури тощо. Діти самостійно читають літературу, де надані описи предметів матеріальної культури або розкриваються методи їх описування, проводяться практичні заняття в музеї, де кожен гуртківець, отримавши відповідні предмети матеріальної культури, повинен їх докладно описати, сфотографувати. З цією метою проводяться навчальні екскурсії в музей.

Адміністрація закладу освіти, що організовує експедицію, видає наказ про проведення з призначенням керівника і його заступника, проводить інструктаж з техніки безпеки, затверджує маршрут, район, план і кошторис, забезпечує групу документами для подорожі (наказ, маршрутний лист встановленого зразка), контролює дотримання термінів експедиції, забезпечує використання зібраних матеріалів в навчально-виховній роботі.

Поряд з тим готуються і затверджуються різні допоміжні документи експедиції: опитувальники, пам'ятки, анкети тощо. Для початківців вони необхідні, бо націлюють на ті питання, які необхідно розкрити і вивчити.

Наукова підготовка експедиції з етнографічного краєзнавства закінчується складанням її програми. Програма експедиції обов'язково має включати загальну проблематику етнографічного дослідження, яка формулюється у вступній частині:

1. Тема, перелік питань, матеріалів, які слід дослідити, зібрати.
2. Мета експедиції.
3. Маршрут, район роботи.
4. Час роботи експедиції в цілому і на окремих ділянках маршруту.
5. Склад експедиційної групи і перелік завдань для пошукових груп і окремих членів експедиції.
6. Короткі методичні поради за темами, які розкривають особливості досліджень.

Доцільно було б назвати експедиції з етнографічного краєзнавства – комплексними. Адже це широке поняття, що включає і етнографію, і краєзнавство, і усну історію, і повсякденну історію, і археографію, і топонімію та ін. В залежності від дослідницьких завдань існують такі типи експедицій: стаціонарний, кущовий і маршрутний.

Стаціонарний тип експедиції передбачає постійне проживання учасників експедиції впродовж певного періоду (не менше одного року) в населеному пункті, де проводиться дослідження. При можливості, учасники беруть безпосередню участь у громадській та господарській діяльності тієї спільноти, що досліджується. При проведенні такого типу експедиції досягається найбільш бажаний результат: у дослідників є можливість виявити всі аспекти історії та сучасності громади, культурні та побутові особливості.

Маршрутний тип характеризується поверхневим збором інформації. Він застосовується як попередній перед кущовим або уточнюючий після кущового. При цьому група дослідників першочергово складає маршрут руху населеними пунктами, які потрапили до території дослідження. Потім група рухається за маршрутом, перебуваючи у населеному пункті не більше двох днів, опитуючи тільки обраних респондентів, за вибіркою, що закладена до програми експедиції (наприклад свідки голодоморів, учасники бойових дій, остарбайтери і т.д.)

Найбільш поширеним типом експедиції є кущовий. **Кущовий тип** передбачає проведення досліджень у кількох групах населених пунктів певного району. Вважається, що необстежені його пункти недуже збільшать рівень помилковості при виявленні типових явищ культури. Щоб запобігти таким помилкам, попередньо вивчаються основні соціально-культурні, етнічні, демографічні та інші характеристики району – робиться своєрідна його модель.

Наукова робота з підготовки до експедиції складається з двох напрямків, які доповнюють одне одного: вивчення етнографічних джерел та польові дослідження.

До етнографічних джерел відносяться: письмові свідчення (літописи, хроніки, записи мандрівників та письменників); образотворчі та графічні матеріали (малюнки, скульптура, барельєфи, пластика, фрески, іконографія); архівні матеріали, музейні зібрання, речові, опублікована література та ін. Своєрідним етнографічним джерелом є плани та карти, котрі дають уявлення не тільки про

контури України та народи, що її населяли, а й про її етнографічне розмаїття, регіональну символіку та зовнішній вигляд мешканців різних регіонів (давні карти, як правило, супроводжувалися зображенням земельних гербів із позначенням місцевого ландшафту, занять людей, відповідного одягу і знарядь праці).

Усі перелічені джерела становлять ґрунтовну базу для етнографічних досліджень. Разом із тим всі вони – допоміжний інструмент етнографії, бо головним був і залишається матеріал польових досліджень, одержаний шляхом безпосереднього спостереження реального життя.

Польовий етап експедиції. Польові дослідження є одним із найскладніших і відповідальних процесів експедиції. Записи відомостей інформаторів щодо історичних, етнографічних, топонімічних, фольклорних матеріалів створюють основу польових досліджень. Щоб свідчення були достатньо повні та змістовні, необхідно старанно підбирати інформаторів, попередньо готуватися до зустрічі з ними, складати питання для майбутньої бесіди.

Також, до польового етапу експедиції відносяться: підбір інформаторів, запис згадок, анкетування, особистісний огляд і фіксація предметів матеріальної культури, складання планів житлових будинків, громадських будов, господарських побудов, населених пунктів, таблиць, діаграм, схем, карт околиць населеного пункту, земельних угідь, маршрутів, походів району, де буде працювати експедиція, збір колекцій для музею, занесення їх у польовий опис, ведення польового щоденника, опис предметів матеріальної культури, складання паспортів знахідок, фіксація інформації з позначенням всіх нових даних або локальних назв. Успіх роботи експедиції залежить від цілеспрямованого характеру збору матеріалу.

Окремо вихоплені факти, документи, фотографії і звичайні знахідки не представляють особливої цінності як для науки, так і для навчально-виховної мети. Тому важливо мати комплекси, зібрання документів, предметів, об'єднаних загальною темою. Можливості отримання таких зібрань залежить від вибраної теми. Збирання етнографічних колекцій не тільки дає можливість зберегти і науково дослідити певні етнофакти. Речі, зібрані в етнографічній експедиції, вносяться до фондів краєзнавчих музеїв.

В організації роботи експедиції важливим є ознайомлення з історією населеного пункту (села, міста) або його складових частин

та найближчого до нього регіону. Це дозволяє виокремити напрямки майбутніх опитувань та продумати питання. На підготовчому етапі експедиції складається запитальник – перелік можливих запитань за кількома напрямками. Для етнологів-початківців, які не мають достатнього досвіду польової роботи, буде корисним скласти спеціальні запитальники з докладним переліком явищ чи елементів етнічної культури, що вивчаються. На основі таких докладних запитальників є можливість скласти і більш короткі (на 20-30 основних запитань). Ці запитальники дослідник-початківець матиме змогу використовувати під час роботи з інформаторам. Працювати за запитальником під час опитування важко, але необхідно його тримати у пам'яті.

При вивченні історії села чи міста далеко не завжди в опублікованій літературі та місцевих архівах є необхідні матеріали, особливо з більш давнього періоду. В цьому випадку не обійтись без державних архівів і музеїв. Але за допомогою до них слід звертатися тільки тоді, коли вичерпані всі місцеві можливості. При чому, звертаючись в архіви і музеї, треба точно вказувати, яка подія цікавить, період історії села або в житті певної людини. Оскільки архіви і музеї не дають повного опису тих чи інших подій, але вони можуть уточнити окремі факти і події.

Сприятливими також є теми: школи, промислового підприємства чи закладу; життя і діяльність земляків, учасників різних історичних подій; вивчення окремих галузей спеціальних історичних дисциплін (геральдики, нумізматики, ономастики, топоніміки). Ці теми дають можливості здійснення хоча і невеличких, але особистих відкриттів, проведення дійсно пошуково-дослідницької діяльності.

Важливою фазою підготовчого етапу етнографічної польової експедиції є її матеріально-технічна підготовка. Для успішної реалізації програми досліджень етнографу знадобляться зошити, ручки та графітові олівці, листи стандартного паперу для виконання креслень, схем і малюнків (формат А-4, А-3, А-1 та ін.), папір з масштабною сіткою (для виконання креслень у масштабі), калька та копіювальний папір, набори кольорових олівців, акварельні фарби та гуаш, фломастери, маркери, вимірювальна рулетка (довжиною 10-20 м.), лінійка, кут.

Із засобів технічного оснащення у більшості експедицій знадобляться: диктофон, фотоапарат, відеокамера (у тому випадку,

коли необхідно проводити інтерв'ю методом усної історії, фіксувати елементи обрядової культури чи фольклору), або смартфон, а також сканер для фіксації фотоджерел.

Визначення всіх цих завдань та ретельне виконання підготовчих робіт є запорукою успішного проведення польової роботи.

Визначаються такі види польової роботи:

1. Особисті спостереження дослідника (вони необхідні, щоб учням вдалось зорієнтуватися в новій обстановці, визначити найцікавіші явища та пам'ятки культури, пов'язані з місцевістю, на якій проводяться етнографічні дослідження);

2. Фіксація речових матеріалів шляхом замальовок, фотографування, креслення тощо;

3. Опитування населення – найскладніший вид польової роботи. При опитуванні стає у нагоді *метод усної історії*, як механізм передачі історичної пам'яті, а також як форма існування самої історичної пам'яті.

4. МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ У ПОЛЬОВІЙ РОБОТІ ЕКСПЕДИЦІЇ

Усна історія – це науковий напрям, що інтенсивно розвивається з другої половини ХХ ст. Термін «усна історія» був введений ще у 1852 році Барбе д'Оревіллі, проте отримав поширення після робіт професора Колумбійського університету Аллана Невінса. Становлення усної історії як окремого напрямку історичних досліджень, на думку дослідників, завершилось у 1996 році заснуванням Міжнародної асоціації усної історії (ІОНА).

Сьогодні під «усною історією» (oral history) розуміється наукова дисципліна, що володіє власним методом дослідження – інтерв'ю, за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила або живе зараз.

Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усного передавання та запису спогадів, так і всі форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел.

Історія України ХХ століття багата на події, що неодноразово змінювали суспільно-політичні та соціально-економічні умови життя людей. Однак повсякденний, часто травматичний досвід людей, що

пережили різноманітні події, вивчено надто мало. Тому метод усної історії набуває особливої актуальності саме сьогодні, коли кількість живих учасників тих історичних подій з кожним днем зменшується. В останні роки в українських історичних науках відбувається перехід від досліджень зосереджених на історичному факті до антропологічно спрямованих історико-етнологічних студій.

Є певні труднощі й особливості проведення досліджень методом усної історії у посттоталітарних суспільствах. Тоталітарна держава позбавляє людину її індивідуальної пам'яті. Тому дослідникам необхідно долати цілу низку психологічних бар'єрів: людей складно підштовхнути до обговорення їхнього особистого історичного досвіду повно і детально, особливо якщо досвід мав болісний негативний характер (політичні репресії, релігійні переслідування, депортації, геноцид та ін.).

Свідчення різних людей про одну й ту саму подію вказують на відмінне її сприйняття представниками окремих вікових, етнічних та соціальних груп тощо. Доволі часто історія збережена в людській пам'яті відрізняється від офіційного шаблону.

Сутністю цього дослідницького напрямку є запис (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки) усного оповідання очевидців тих чи інших подій, спогадів на задану тему або про якийсь життєвий період. Як метод історичної науки, усна історія:

- дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують лише як статистичні одиниці, а часто і взагалі забуті;
- надає матеріал для інших галузей історичної науки – історичної антропології, історичної психології, історичної герменевтики;
- забезпечує трансляцію систем цінностей та культурно-семантичного коду від покоління до покоління.

Завдяки усній історії, минуле постає через світогляд рядових учасників історичного процесу.

Цей метод можна використовувати: для сімейної історії; в роботі музеїв; у дослідженні історії певного етносу, громади, державної інституції; в публіцистиці, на радіо, телебаченні, в театрі, щоб зазвучали справжні голоси минулого; у наукових дослідженнях; для заохочення дітей ставитися до людей як до книг про живу історію, одночасно розширюючи взаєморозуміння між поколіннями.

4.1. Рекомендації щодо складання анкети-опитувальника

Усна історія, як дослідницький метод, має ряд особливостей, які необхідно враховувати. Перш за все, це високий ступінь суб'єктивності матеріалів, отриманих в результаті інтерв'ювання. Адже, оповідач не просто детально згадує і викладає те, що він згадав. Він при цьому ніби переживає минуле заново, і неодмінно «забуває» щось «незручне» для себе, а щось, навпаки, робить центральним місцем свого оповідання, хоча, насправді, ступінь об'єктивної значимості конкретних подій може бути незначним. Оповідач своєю розповіддю творить історію, моделює своє минуле відповідно до світогляду, політичних та культурних установок, особливостей своєї біографії і соціальної ролі, психологічного настрою і психічного стану. При цьому, відношення до подій у автора спогадів може змінюватися, і не факт, що в 80 років людина відтворить свої реальні емоції, думки, почуття, які колись охоплювали її, як сучасника подій 65-70-річної давності.

Проговорений оповідачем текст піддається впливу з боку інтерв'юера. Він може направляти хід розповіді питаннями, які ставить. Задає емоційний тон опитування, може свідомо провокувати свого респондента або ж супроводжувати його осторонь від якихось тем. Своїми висловами і навіть виразом обличчя інтерв'юер здатний задати емоційну оцінку того, що він чує, що змусить оповідача або орієнтуватися на неї, або спробувати спростувати. І те, і те неминуче порушує об'єктивність розповіді. Так, усна історія обов'язково стає в якійсь мірі продуктом сумісної діяльності оповідача, і того, кому розповідають.

Необхідно враховувати, що будь-яка анкета має поділятися на дві частини. Перша частина має бути спрямована на з'ясування біографічних відомостей людини, що опитується. Друга частина має містити питання, які направлені на з'ясування почуттів та подій, що пережила людина.

При складанні анкети-опитувальника в рамках методу усної історії використовують лише відкриті запитання, які передбачають розгорнуту відповідь.

4.2. Як проводити інтерв'ювання респондентів

Головним методом збору матеріалів з усної історії є інтерв'ю. Дослідник, що організує та проводить інтерв'ю, називається

кореспондентом (інтерв'юером), а людина, в якій беруть інтерв'ю – респондентом. При проведенні інтерв'ю необхідно дотримуватися наступних методологічних рекомендацій:

- провести попередню роботу з респондентом, заздалегідь познайомити його з питаннями, щоб він зміг пережити первинну емоційну оцінку, продумати свою відповідь;

- задати емоційний фон розповіді щодо важливості завдання, змалювати можливу аудиторію читачів створюваного тексту так, щоб респондент був натхнений значимістю поставленого перед ним завданням і постарався максимально відповідати вимогам інтерв'юера;

- скласти запитальник таким чином, щоб питання побічно перекривали один одного і таким чином дозволяли перевірити ступінь щирості та об'єктивності розповіді респондента;

- дослідник має налаштувати інформатора (реципієнта) на невимушену довірливу розмову, непомітно коригуючи бесіду у відповідності з запитаннями анкети;

- для опитування використовувати аудіотехніку, однак це не повинно бути нав'язливим. Найкраще підійде невеликий, що не кидається в очі диктофон, щоб респондент не відчував себе скутим перед мікрофоном чи камерою. Інакше він може бути нещирим. Можливе також використання смартфона;

- в ході бесіди задавати тільки уточнюючі питання. Уникати нав'язування респонденту тих чи інших оцінок, але стежити, щоб кожен факт, що ним згадується був зрозумілий і витлумачений;

- при розшифровці запису обов'язково правильно транскрибувати, тобто позначати всі паузи, особливості реакції респондента, буквально відтворювати всі його слова і вирази, не піддаючи текст навіть граматичному редагуванню;

- при розшифровці запису вказувати дату запису, дату розшифровки, хто робив запис і розшифровку, обов'язково вказується прізвище, ім'я та по-батькові респондента, дата його народження та домашня адреса.

- до аудіофайлу додавати текстовий файл інтерв'ю.

При цьому увага юних дослідників повинна акцентуватися на дискусійних питаннях, які вимагають уточнення. Записуючи спогади, слід уважно фіксувати імена, географічні назви, адреси осіб, які згадуються інформаторами.

При проведенні опитування краще, коли опитувач і респондент однієї статі. Це сприятиме певному психологічному комфорту респондента.

Краще працювати групами по двоє осіб, це дозволяє розподілити роботу: один (співрозмовник) веде опитування, інший робить записи у блокноті, слідкує за якістю аудіозапису, занотовує уточнюючі запитання, які варто поставити потім, щоб не відволікати опитуваного. Така група має більші шанси знайти підхід до конкретної людини і дозволить створити сприятливу атмосферу невимушеної бесіди.

Доброзичливість і чемність – це умови будь-якого спілкування.

Неабияке значення мають правильна постановка запитання та володіння лексикою, притаманною для конкретного регіону. На території Запорізької області майже не знайдеш населені пункти, які б не мали власних, унікальних мовних особливостей (може бути змінений наголос, вилучені або додані окремі звуки, змінене значення слова і т.д.). Тому освоєння особливостей місцевої вимови, лексики і т.д. є обов'язковим, це дозволить і зрозуміліше ставити запитання і більш повно розуміти отримані відповіді. Інший важливий момент – це конкретність формулювання. Не можна формулювати запитання так, щоб на нього можна було відповісти «Так» чи «Ні». Не перебивайте!

Важливим є обмін інформацією між робочими групами для отримання нової інформації та підготовки до наступного опитування. Зазвичай опитування проводиться двома особами. Бажано, щоб це були представники чоловічої та жіночої статі, щоб не викликати підозру чи агресію у місцевого населення.

4.3. Практика проведення польових досліджень

На диктофон фіксується бесіда із опитуваними. Перед початком кожного інтерв'ю дослідник повинен на диктофон надиктувати назву населеного пункту (район, область), дату запису, прізвище, ім'я та по-батькові респондента, а потім переходити безпосередньо до співбесіди згідно запитальника. До записника один із опитувачів заносить аналогічний запис. Також вносять локальні та географічні назви, основні моменти розповіді, прізвища, дати – все це полегшить подальше розшифрування матеріалу. За допомогою фотоапарата фіксують перш за все опитуваного, з дозволу останнього, його садибу

або квартиру, інтер'єр, речі, що становлять етнографічну або краєзнавчо-історичну цінність, надмогильні об'єкти, господарчі споруди та ін., роблять копії фотографій та документів із сімейних архівів. При доступності сканера краще сканувати фотографії та документи. За допомогою рулетки вимірюють споруди, встановлюють їх зовнішні та внутрішні розміри, а також розміри садиби. Також до записника вноситься або на міліметровому папері складається схема споруд, їх внутрішній план, розміщення на території садиби.

Методів пошуку респондентів може бути три: *приватний, інституційний та архівно-документальний*. Найбільш розповсюдженим *приватним методом пошуку* можна скористатися, коли перші інформатори (або навіть сам дослідник) допомагають знайти інших з кола своїх друзів чи знайомих. *Інституційний метод* передбачає звернення дослідника до певного кола організацій, органів, об'єднань чи установ. Рекомендується при проведенні експедиції попередньо у сільських або міських органах самоврядування взяти списки людей похилого віку, що є потенційними респондентами. Бажано провести підготовчу роботу з інформування жителів населеного пункту щодо проведення експедиції, щоб заспокоїти їх і, можливо, зацікавити у співпраці. *Архівно-документальний метод* є доречним тоді, коли архівні документи з тематики дослідження містять певні відомості стосовно інформантів як учасників подій, що висвітлюються в цих матеріалах.

Всіх потенційних свідків чи носіїв історичної пам'яті опитати неможливо, тому перед тим, як перейти до пошуку респондентів, необхідно визначити вибірку їх сукупність з метою подальшого обґрунтування висновків. Зазвичай, експедиція орієнтується на опитування мешканців населеного пункту старшого віку, але й

Проведення інтерв'ю гуртківцями
КЗ «Центр туризму ЗОР

можливо опитування людей і значно молодшого віку (наступне покоління та ще молодших), в залежності від теми дослідження.

При спілкуванні із опитуваними потрібно уважно ставитися до співрозмовника, враховувати його вік (переважно похилий)

та психоемоційний стан. Тому одягнені юні дослідники повинні бути відповідно, щоб не викликати роздратування у респондентів.

Практика показує, що близько 15-30% людей відмовляється спілкуватися, в основному посилаючись на зайнятість. Тоді опитувач повинен попросити людину ще раз подумати та призначити оптимальний для респондента час. При категоричній відмові не напрошуватися, щоб запобігти негативному ставленню цілої громади населеного пункту до учасників експедиції.

У випадку згоди інформатора на проведення бесіди потрібно вибрати зручне для нього місце і налаштувати респондента на співбесіду. Якщо опитуваними є подружжя, бажано розділити опитуваних, бо зникає інтимність розмови і через те, що один із подружжя, як правило, є домінантом і не дає висловитись іншому. Слід пам'ятати, що запитальник є лише орієнтиром для дослідника, основний тон розмови повинен задавати власне опитуваний. Потрібно давати висловитися людині до кінця, не перебивати і не зупиняти. Лише, коли опитуваний замовкає, дослідник має право задавати уточнюючі запитання або переходити до наступного. Дозволяються провокуючі запитання, але тільки у коректній формі, враховуючи психоемоційний стан людини.

Є певна різниця у проведенні опитувань представників сільської та міської культур. Для сільського жителя характерна посилена образність мислення, але певна обмеженість лексичного запасу. Для міського жителя більш характерна шаблонність у оцінці тих чи інших фактів, шаблонність мовлення, більший вплив мас-медійної культури.

Основним показником того, що дослідник опитав достатню кількість інформантів, прийнято вважати повторення інформації, на пошук якої спрямоване інтерв'ювання. Такий «ефект насичення» спостерігається при різній кількості проведених інтерв'ю й може сягати як 20-30, так і кілька сотень «усних історій» в залежності від конкретної мети та об'єму дослідження.

4.4. Оформлення звітної документації

Якою б плідною не була бесіда з інформатором, але якщо вона не буде належним чином зафіксована, опитування може втратити своє наукове значення. Тому правильному заповненню звітної документації під час проведення експедиції надається особливо важливе значення. До польових документів належать: польові

щоденники, польові зошити, анкети і запитальники, графічні матеріали. Всі ці документи мають самостійне значення, фіксуючи різні аспекти одного обстеження.

Одним із важливих етапів етнографічного дослідження є обробка зібраного польового матеріалу та його підготовка до передання в архів експедиції. Існують певні правила цієї підготовки: всі записи повинні бути переписані та розшифровані, а всі польові документи – пронумеровані і позначені вихідними даними (назва експедиції, дата та місце її проведення, джерело інформації, коротка характеристика експедиції, її маршрут).

Під час транскрипції звуки передаються писемною мовою. Обрані знаки пунктуації, компонування речень та абзаців неминуче змінюють семантику повідомлень. У писемному тексті втрачається багато смислових та емоційних акцентів усного мовлення, розставлених за допомогою інтонацій, ритму, пауз, швидкості, динаміки голосу. Емоційні переживання респондента вказують на значення тієї або іншої історичної події у житті людини. Часто вони відбивають сприйняття та оцінку подій, яку оповідач не може або не хоче виразити словом або сам не усвідомлює. Саме народна мова, як правило, вирізняється багатством інтонацій та голосових модуляцій.

Потрібно пам'ятати, що в процесі інтерв'ювання кожна із сторін впливає одна на одну. Дослідник обирає респондентів, обирає тему та запитання для розмови. Навіть якщо інтерв'юєр тільки слухає і не ставить запитань, його присутність впливає на атмосферу, у якій людина згадує минуле та розповідає про нього. Під час розмови уявлення дослідника про минуле можуть передаватися респонденту та впливати на його відповіді. Таким чином, у створенні нового джерела беруть активну участь обидві сторони. Тому принципи вибірки респондентів, підготовки інтерв'ю та формулювання запитань є суттєвими чинниками, що впливають на зміст усного повідомлення.

Крім того, польові записи мають супроводжуватися тематичним покажчиком та словником регіональних та локальних назв. Без розгляду походження, змісту та розвитку сукупності топонімів окремого регіону – топонімії – уявлення про його минуле залишається неповним.

5. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕКСПЕДИЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ЕТНОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Результатом етнологічних досліджень можна вважати удосконалення системи збереження історичної пам'яті народу серед учнівської молоді; активізацію пошукової, наукової, фондової, експозиційної роботи музеїв при закладах освіти; написання учнівських наукових робіт, рефератів; підготовку виступів на конференціях на основі зібраного матеріалу; популяризацію етнологічних досліджень у ЗМІ; створення електронних баз записів усноісторичних досліджень, альбомів, буклетів, карт, історичних довідок про місто, село, тощо.

Результати досліджень з етнологічного краєзнавства можна представити в рамках обласних та всеукраїнських пошукових програм:

- Всеукраїнська експедиція учнівської та студентської молоді **«Моя Батьківщина – Україна»** (напрями: «Із батьківської криниці» та «Духовна спадщина мого роду»).
- Всеукраїнський конкурс на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування **«Мій рідний край»**. Конкурс проводиться в рамках руху учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу **«Моя земля – земля моїх батьків»**.
- Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді **«Південно-Східна Україна: зі стародавності у ХХІ століття» м. Святогірськ** (напрямки роботи «Етнологія та етнографія», «Релігійні та культурно-освітні процеси в регіоні»).
- Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді **«Державотворчі процеси в Україні: через віки у ХХІ століття» м. Черкаси** (секція: «Зміст, форми та засоби духовної і матеріальної культури»).
- Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді **«Мій рідний край, моя земля очима сучасників» м. Миколаїв** (секції: «Етнографічне краєзнавство», «Культура рідного краю та музейна справа»).

- Всеукраїнська краєзнавчо-етнологічна конференція учнівської молоді **«Лиш те в народі буде жити, що серце серцю передасть...» м. Косів** (секції: «Традиції, звичаї та обряди українського народу», «Український побут, народні ремесла, художні промисли», «Традиційне вбрання українців», «Народна архітектура та її стилі», «Говірка, наріччя та діалект»).
- Всеукраїнська конференція учнівської молоді **«Рідна мова – щит держави» м. Київ.**
- Всеукраїнська краєзнавча акція учнівської молоді **«Українська революція: 100 років надії і боротьби»** та заочні обласні конкурси.
- Обласний конкурс пошукових робіт учнівської молоді **«Пам'ятки Запорізького краю».**
- Обласна краєзнавча конференція учнівської молоді **«Краєзнавчі нариси Запорізького краю».**
- Обласний історико-краєзнавчий зліт учнівської молоді **«Дослідники минулого».**
- Обласний зліт юних етнологів-краєзнавців **«Я звідси починаюся як народ, земля моя свята – жива ікона».**

Дедалі частіше та популярніше у роботі з гуртками стає запровадження методу «усної історії».

Так, у 2018 році було переформатовано заочні конкурси **«Сила, мужність, честь».** Проект **«Усна історія АТО»** та **«Усна історія Майдану»** з використанням методу «усної історії». **Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби»** теж включає в собі доповіді на усноісторичному матеріалі.

Етнографічні експедиції учнівської молоді Запорізьким краєм розпочато у вересні 2018 року (розробки маршрутів експедицій з урахуванням етнографічних особливостей районів проведення). Було проведено експедицію Мелітопольським районом, де учасники досліджували чеську та німецьку колонії. У березні 2019 року проведено комплексну експедицію болгарськими селами у Приморському та Приазовському районах. У червні 2019 року була здійснена етнографічна експедиція Мелітопольським районом в

рамках проекту Обласна туристсько-краєзнавча експедиція учнівської молоді «Мандруємо Запорізьким краєм».

Проводяться семінари, практикуми з етнологічного краєзнавства, спрямовані на підвищення кваліфікації педагогічних працівників області у галузі усноісторичних досліджень, етнологічних та етнографічних практикумів за участю фахівців з Запорізького обласного краєзнавчого музею та Запорізького національного університету та ін.

Обласний семінар для керівників краєзнавчих гуртків та вчителів «Методи дослідження населеного пункту та його околиць з гуртком» (08.09.2018) мав у своїй роботі практичне заняття щодо використання методу «усної історії» у роботі з гуртком, проведене кандидатом історичних наук, доцентом Білівненком С.М. Обласний семінар «Методи краєзнавчих досліджень з гуртком в рамках обласних та всеукраїнських пошукових програм» (11.09.2019) мав у програмі розповідь про методику підготовки до історико-краєзнавчих та етнографічних експедицій, практикуми з етнологічного краєзнавства.

5.1. Дослідницькі проєкти

Проголошення незалежності України мало б пожвавити та посилити експедиційну роботу українських етнографів. Але через гостру нестачу коштів і неналежне матеріально-технічне забезпечення цей вид науково-пошукової роботи сповільнився.

Однак у 1994 році працівники Інституту народознавства разом із викладачами та студентами вищих закладів освіти, науковцями провідних етнографічних музеїв України розпочали довготривалий науково-пошуковий проєкт **«КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ФІКСАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ І ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ЗОН ПОЛІССЯ»**.

Практично відразу після аварії на ЧАЕС було створено історико-етнографічну експедицію Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Головне завдання дослідників різного гуманітарного профілю (етнографів, фольклористів, антропологів, мистецтвознавців, музикознавців та музеєзнавців) полягало в тому, щоб виявити, максимально достовірно і повно зафіксувати, а згодом систематизувати та опрацювати зібрані

під час комплексних історико-етнографічних експедицій первинні дані про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури автохтонів Середнього Полісся, які після Чорнобильської катастрофи опинилися в радіоактивно забруднених зонах. Так, з 1989 року по нинішній час науковці в умовах радіоактивного забруднення здійснили понад 100 експедицій у 97 закинутих містечок та сіл і врятували купу того, що неможливо купити за жодні гроші: понад 1000 предметів старовини, сотні годин аудіозаписів народного фольклору від ще живих переселенців чи мешканців покинутих сіл, тисячі фотографій з сімейних альбомів, що були передані самими переселенцями, чи знайдені у пограбованих мародерами будівлях, сотні листів історичних документів. Вони з перших вуст занотували купу нюансів виробництва меду, обробки деревини, ткацтва, виробництва коліс, рибальства, полювання, різьблення, особливостей святкувань тощо.

З 2007 року було створено **ІНСТИТУТ УСНОЇ ІСТОРІЇ**, який став структурним підрозділом історичного факультету Запорізького національного університету. Головними партнерами осередку виступають Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького та Запорізьке відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Завданням інституту стало: запис і транскрибування записів усної історії населення Південної України; інформаційна підтримка дослідників та дослідницьких груп з усної історії; підготовка фахівців з усної історії; експедиційна робота (польові дослідження); створення аудіовізуальних баз даних на основі матеріалів археографічно-етнографічних експедицій; поширення отриманих результатів польових та лабораторних досліджень у друкованих виданнях і електронних публікаціях; створення стійкого середовища наукового спілкування із проблем усної історії Південної України.

Результати роботи багаторічних експедицій співробітників та практикантів Інституту усної історії ЗНУ були опубліковані в багатотомному виданні усноісторичних матеріалів «Усна історія Степової України» (всього було видано 10 томів) та в «Етнографічному образі сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів» (на даний момент видано 10 томів).

Було створено проєкт **«ПО ТОЙ БІК ДНІПРА»: ВПЛИВ КОНТРАВЕРСІЙНИХ ОБРАЗІВ «ІНШОГО УКРАЇНЦЯ» НА**

ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КОРДОНІВ». Задум якого полягав у відстеженні та узагальненні усталених поглядів представників різних регіонів України відносно один одного, виявлення особливостей у сприйнятті іншого жителями Південної, Західної, Центральної та Східної України; розробці та апробуванні дієвих механізмів подолання відмінностей і конфліктних проявів регіональних ідентичностей.

Ідея іншого проєкту – **«УСНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ»**, виникла влітку 2014 року. Тоді спільними зусиллями Запорізької облдержадміністрації, обласного військового комісаріату та Запорізького національного університету було проведено ряд лекцій для військовослужбовців у формі діалогу, включаючи обмін думками та спільними роздумами над непростими питаннями. У результаті вдалося дізнатися чимало цікавого від військовослужбовців щодо війни на сході України, що підштовхнуло науковців до спроб зафіксувати отримані свідчення, зробити їх доступними широкому загалу.

У 2015-2018 рр. видані чотири випуски матеріалів «Усна історія українсько-російської війни».

Усі записані усні історії, транскрипти, відео- та фотоматеріали були включені до окремого фонду 29 «Матеріали з історії російсько-української війни» рукописного відділу Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України.

З 2019 року було запущено проєкт **«УСНА ІСТОРІЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ»** – дослідження та презентації історії Львівського університету шляхом запису та публікації біографічних бесід та спогадів про науку, освіту, культуру з використанням методів усної історії. Цей проєкт є соціальним інструментом з метою обговорення минулого та збереження пам'яті й досвіду університетської спільноти. Матеріали бесід (тексти, відео, фотографії, документи) публікуються на сайті та зберігаються в Архіві університету.

Чимало цікавих науково-освітніх проєктів можна знайти у мережі Інтернет. Один з таких – **«ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ»**. Це спеціалізована інтернет-сторінка для електронного розміщення і представлення фольклорних матеріалів з метою їх фахового дослідження та культурно-просвітницького використання. Інтернет-сторінку розроблено у

рамках комплексного науково-дослідного проекту з проблем документування фольклору, націленого на створення сучасного інструменту для різносторонньої презентації фольклорної традиції українського народу. Проект реалізує Лабораторія фольклористичних досліджень у співпраці з Кафедрою української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка за фінансової підтримки Міністерства освіти і науки України.

Це перша в Україні спроба комплексного електронного архівування фольклорних реалій, яка бачить архів традиційної культури відкритим культурно-інформаційним центром із вільним доступом (у мережі Інтернет) до архівних документів та широкими можливостями ефективного оперування великими масивами джерельної інформації. Задля досягнення таких стандартів «Електронний архів українського фольклору» готовий стати спільною робочою лабораторією для тих дослідників і поціновувачів українського фольклору, які бажають представити матеріали власних польових досліджень для відкритого наукового, освітнього й загального користування. Така спільна праця відкриє шлях до фольклорних надбань українського народу широким колам народознавців як в Україні, так і за її межами, сприятиме залученню українського народно-традиційного матеріалу у світовий науковий і культурний обіг; популяризуватиме фольклорну традицію українського народу в усьому світі, а також формуватиме у суспільній свідомості українців цілісне уявлення про рідну етнокультурну спадщину і відповідальність перед наступними поколіннями за її збереження і плекання.

Отже, з часу проведення першої в Україні наукової експедиції, у XVIII столітті, українська польова етнографія пройшла довгий і нелегкий шлях розвитку. Кожний історичний етап знаменував собою розвиток в удосконаленні методики і методів науково-пошукової роботи, в розширенні географії та поглибленні тематики польових досліджень, апробації, систематизації та введення в науковий обіг зібраних етнографічних матеріалів.

Очевидно й інше: сучасна українська етнологічна наука не може обмежуватися лише досягненнями попередніх поколінь народознавців, оскільки це неминуче призведе до її застою, а то й занепаду.

Етнологічна школа постійно розвивається, є база, багато можливостей, тому учнівську молодь потрібно направити і допомогти юним науковцям-дослідникам.

Для етнографів та етнологів найважливіше завдання сьогодення – підняти регіональну етнографію, зафіксувати те, чим багатий регіон. У цьому значний внесок зможе зробити робота з учнівською молоддю у галузі експедиційних етнологічних досліджень рідного краю. Потрібно хоча б узагальнити зібраний в експедиціях матеріал у вигляді карт, атласів, поповненні музейних колекцій, індивідуальних дослідницьких робіт учнів та виданні збірок усноісторичних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антон Сененко. Приховане сяйво Чорнобиля. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://site.ua/anton.senenko/9736/>
2. Археографічне опрацювання джерел усної історії. Методичні рекомендації / Упорядник: Н. Сурева. Наук. ред. А. Бойко. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2006. – 20 с.
3. Болтарович З.Є. Україна в дослідженнях польських етнографів. – К.: Наукова думка, 1976. – 169 с.
4. Боряк О.О. Україна: етнокультурна мозаїка. – Київ: Либідь, 2006. – 325 с.
5. Василь Кравченко – дослідник великої Волині (до 150-річчя від дня народження). Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.volyniany.org.ua/nprbr/401-kravchenkovasil>
6. Вовк Федір. Студії з української етнології та антропології: нова редакція. – Харків: Видавець Савчук О.О., 2015. – 464 с.
7. Грінченко Г.Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: Для студентів і аспірантів. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2007. – 28 с. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://oralhistory.com.ua/assets/images/img_pubpraktikum/Metodyka_1_Grinchenko.PDF
8. Електронний архів українського фольклору. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://folklore-archive.org.ua/>
9. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / Авт.-уклад. В.В. Оліфіренко, С.М. Оліфіренко, Т.В. Оліфіренко, Л.В. Оліфіренко. – Д.: Сталкер, 2001. – 496 с.
10. Історичне краєзнавство. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/kulturologiya/1473448110/s-5>
11. Народи Північного Приазов'я: етнічний склад та особливості побутової культури. – Запоріжжя: Просвіта, 1997. – 176 с.
12. Народознавча спадщина Хведора Вовка. Кн.1 / голов. ред. Г. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ,

2012. – 248 с. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2012/vovk-1.pdf>
13. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Тандем, 1997. – 368 с.
14. Оксана Кісь. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна модерна. – 2007. – № 11. – С. 7-21. Режим доступу: <http://www.academia.edu/>
15. Олекса Воропай. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: «Велес», 2005. – 528 с.
16. Пам'ятка учаснику етнографічної/археографічної експедиції Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького з проведення інтерв'ю з усної історії. / Укладачі Бойко А.В., Білівненко С.М., Швайба Н.І., Молдавська Т.І., та ін. Машинопис.
17. Світлана Біла. Методика проведення краєзнавчих досліджень. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/bila.htm
18. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – К.: Довіра, 1992. – 430 с.
19. Супруненко В. Народини: витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: Просвіта, 1993. – 176 с.
20. Українська етнографія. Курс лекцій: Навчальний посібник. для студ. вищ. навч. закл. / Анатолій Пономарьов. – Київ: Либідь, 1994. – 316 с.
21. Українська етнологія: Навчальний посібник. / За ред. В.Борисенко. – К., 2007. – 398 с.
22. Українське народознавство: Навчальний посібник. / За ред. С.П. Павлюка. – Київ: Знання, 2006. – 568 с.
23. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – Т. 1. – 516 с.

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

1. Асоціація національних меншин Запорізької області:
www.facebook.com/Асоціація-національних-меншин-Запорізької-області-574500319383720/
2. Департамент культури, туризму, національностей та релігій ЗОДА:
www.zoda.gov.ua/article/188/departament-kulturi,-turizmu,-natsionalnostey-ta-religiy.html
3. Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України:
http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2000&Itemid=465
4. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича
www.facebook.com/IvanKrypiakevychInstitute/
5. КУ «Обласний методичний центр культури і мистецтва» ЗОР
<http://www.zomc.org.ua/>
6. Музей Івана Гончара: www.facebook.com/honcharmuseum/
7. Спадок:
www.facebook.com/spadok.official/videos/2037934159783692/
8. Українська Асоціація Усної Історії (УАУІ):
<http://oralhistory.com.ua/proekti/centri-uaui/>
9. Український центр культурних досліджень:
www.facebook.com/ukrccs/
10. Історія Львівського національного університету імені Івана Франка: <https://oralhistory.lnu.edu.ua/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Супровідна документація інтерв'ю

Анкета респондента

Прізвище, ім'я, по-батькові _____
Дата народження _____
Місце народження _____
Нинішня адреса, телефон _____
Місце, дата запису інтерв'ю _____
Ваша національність _____
Яку освіту ви здобули _____
Як давно ви проживаєте на цій території _____

Зразок письмової згоди респондента на використання одержаної інформації

Угода про зберігання й використання транскрибованої копії, аудіо/відеозапису та інтерв'ю

1. Я, _____ (ПІБ), ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю та аудіо/відеозаписом в рамках експедиції, проекту та ін. «Назва...» не заперечую проти його подальшого використання в навчальних та академічних цілях. Дозвіл розповсюджується на текст та інформацію, яку він несе, за винятком наступних обмежень по використанню (якщо вони є) _____.

2. Я надаю згоду на зберігання транскрибованої копії мого інтерв'ю та аудіо/відеозапису в _____
(заклад освіти)
зادля навчального і академічного використання юними дослідниками і пошуковцями.

Підпис _____ (_____)
(ПІБ)

Угода про використання копій фотографій та документальних джерел

1. Я, _____, даю згоду на використання та друкування копій фотографій та документальних джерел як ілюстративного матеріалу для інтерв'ю в рамках експедиції, проекту та ін., *«Назва...»*.

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю разом з копіями фотографій та документів, які я надала (надав), зберігатимуться в ... (*заклад освіти*) задля навчального і академічного використання юними дослідниками і пошуковцями.

Підпис _____ ( )
(ПІБ)

ДОДАТОК 2

Схема дослідження назви населеного пункту

1. Реєстрова назва (слово чи словосполучення) у формі називного відмінка;
2. Номенклатурний термін, що визначає вид об'єкта (село, селище, хутір та ін.);
3. Вказівка на сучасну належність населеного пункту до певної сільради (якщо населений пункт існує), або до якої сільради належало село, якого зараз немає, на час зняття з обліку;
4. Точна географічна локалізація населеного пункту;
5. Дані про час заснування населеного пункту (час виникнення власної назви);
6. Відомості про колишніх (дореволюційних) власників;
7. Пояснення походження всіх назв топооб'єкта;
8. Відомості про неофіційні (народні) назви населеного пункту;
9. Дані про перейменування населеного пункту;
10. Довідка про зняття населеного пункту з обліку або його приєднання до іншого села чи міста (для неіснуючих населених пунктів);
11. Фіксації топоніму джерелами.

ДОДАТОК 3

Схема дослідження назви балок і річок

1. Реєстрове слово чи словосполучення (власна назва) у формі називного відмінка;
2. Характер топооб'єкта (балка, річка);
3. Гідрографічна локалізація, яка вказує на розміщення об'єкта у гідрографічній системі області, як це подано в «Словнику гідронімів України»;
4. Довідка про місцезнаходження гирла на сучасній місцевості;
5. Повідомлення про напрям річки (балки) від витоків до гирла;
6. Дані про довжину об'єкта;
7. Пояснення походження всіх назв річки (балки);
8. Фіксація власної назви джерелами.

ДОДАТОК 4

Схема дослідження курганів

1. Власна назва у формі називного відмінка;

2. Вказівка на вид топооб'єкта (поодинокий курган, курган у складі курганного могильника, курганний могильник);
3. Точна географічна локалізація кургану здійснюється за допомогою вказівок на відстані й напрям від нього до найближчого населеного пункту. Багато курганів вказано на сучасній топографічній карті області (масштаб 1: 200 000). На карті є спеціальні позначки курганів чи вказана висота місцевості на тому місці, де знаходиться той чи інший курган (на курганах знаходяться, або були у минулому триангуляційні знаки). Посилання в статтях Словника на топографічну карту області допомагає знайти на ній певний курган;
4. Відомості про висоту насипів, місцевості, місцезнаходження курганів згідно топографічних карт ХІХ-ХХ ст.;
5. Дані про курган чи курганний могильник за останніми обстеженнями;
6. Інформація про походження власної назви;
7. Реєстрація топоніму джерелами.

ДОДАТОК 5

Родина

1. Як звали ваших батька та матір, діда та бабу? А їх батьків знаєте? Звідки родом ваші батьки, ваші предки?
2. Що вони розповідали і що ви знаєте про населені пункти, де вони народилися? Вони самі переселилися чи разом з іншими? Скільки при цьому їм було років, чому вони це зробили?
3. Чи виникало бажання повернутися до попереднього помешкання у ваших предків; у вас, як часто відвідували родичів?
4. Назвіть усіх родичів, яких пам'ятаєте, чим вони займалися? Ваші батьки (дід, баба) вважалися бідними чи багатими? Члени вашої родини впливали на розвиток села (населеного пункту)?
5. Звідки походить ваше прізвище? Як називають по-вуличному вас, ваших батьків, як називали предків, родичів? Що ви можете розповісти про материне прізвище?
6. Чи існують у домі старі, особливі речі, які передаються від старших до молодших (сімейні реліквії, ікони)? Що про них відомо? Як і де зберігаються речі, які належали предкам? У чому була їх цінність? Як і де зберігаються речі, які належали предкам?

7. Чи мали освіту ваші батьки (діди)? Яку саме? Яке це мало для них значення? Чи були в домі книги? Які саме? Звідки вони з'явилися у Вашій родині?
8. Чи побутують у вашій родині впродовж кількох поколінь якісь перекази, пов'язані з незвичайними чи надзвичайними подіями в житті родини?
9. Чи ведете ви щоденник, можливо хтось із рідних вів записи?
10. Зберігаються у вашій родині листи від родичів, вітальні листівки (открытки), листування із органами влади, метрики чи щось подібне?
11. Чи багато у вас родинних фотографій, якого періоду, хто зображений на фото, де робилися фотографії, скільки вони коштували?
12. Чи є в родині бібліотека, хто збирав книги, тематика бібліотеки, чи є Біблія, звідкіля з'явилася, якого року, українська чи російська?

ДОДАТОК 6

Сім'я

1. Чи велика була сім'я у вашого діда, батька? Скільки синів та дочок?
2. Чи освіченими були Ваші батьки, діди? Вміли писати, читати? Де навчалися?
3. Хто вважався у сім'ї близькими родичами?
4. Ваші батьки, дядьки жили окремо чи зі своїми батьками?
5. Чи було характерне родичання сім'ї із іншими представниками родини? Чи відвідували ви своїх родичів в інших селах?
6. Чи існували матеріальні аспекти родичання (подарунки на свята та весілля; одарювання хресних та хрещеників та ін.). Чи були ці аспекти значимими для родини? Для Вас особисто?
7. Яка роль у сім'ї відводилася кожному з її членів?
8. За що відповідала мати, опікування про які справи лежало на її плечах?
9. Яка господарська турбота лежала на батькові?
10. Чи був перелік справ, які покладалися виключно на дітей?
11. Хто головував у сім'ї?
12. А хто вважався старшим у вашій родині (серед братів, тіток, племінників, дядьків тощо).

13. В чому полягав формальний та фактичний перехід людини до старшої вікової групи (неможливість виконання важкої фізичної праці; вікові критерії; громадська думка).
14. В чому проявлялась зовнішня атрибуція «стариків»: особливий одяг, цівки (якщо навіть не треба), відпускання бороди чоловіками...
15. Роль стариків, діда та баби у сім'ї. Їхня роль у прийнятті рішень (шлюб дітей, онуків, продаж майна, розподіл майна... тощо).
16. Як розподілявся робочий день у сім'ї між її членами?
17. Які обов'язки покладалися на діда та бабу? Як розподілявся їх робочий день?
18. Як розподілявся робочий день вашого батька та матері?
19. А як розподілявся Ваш робочий день, коли ви вже почали працювати.
20. Хто першим і коли зранку вставав у родині; коли лягали спати батьки, дід та баба, діти?
21. Як, по годинах, розподілявся робочий день батька?
22. Як, по годинах, розподілявся робочий день матері?
23. Хто і яку роль відігравав у вихованні дітей? Як старші діти виховували молодших? Яку роль відігравали старі люди у вихованні дітей? Інші родичі (тітки, дядьки, хрещені батьки)? Чим впродовж дня займалися діти?
24. Чи існувала проблема зведених дітей. В чому вона полягала? Чи були в такій сім'ї пестунчики, «попелюшки» й т.д.
25. Визначення вікових категорій дитинства, юнацтва. Маркери переходу з однієї до іншої (поява вторинних статевих ознак; початок активної трудової діяльності; закінчення певної кількості класів).
26. Зовнішня атрибуція кожної з вікових груп (носіння спіднього (труси, бюстгальтери) дівчатами; штанів, картузів хлопцями та ін.).
27. Формування уявлення у дітей про особливості відносин між чоловіками та жінками – звідки дізнавалися: власні спостереження за... тваринами, членами родини (проблема однокамерних жител чи браку житлових площ (співіснування 2-3-х поколінь в одній хаті); інформація від ровесників...
28. Проблема зрад та позашлюбних стосунків (двожонства; фронтових, оstarбайтерських та цілинних «шлюбів»; звичайні зради). Ставлення до них членів родини та громадської думки). Відносини між жінками (чоловіками)-суперниками. Відносини між дітьми учасників подібних три- (та більше) -кутників.

29. Які сімейні свята відзначалися у родинному колі? Як вони проходили? Які громадські свята шанували у вас в родині?
30. Заохочення та покарання (засудження) у родині: причини, форми, наслідки.
31. З ким традиційно укладався шлюб жінок та чоловіків родини (села, кутки, роди (родини); етноконфесійні та соціально-економічні фактори вибору шлюбних партнерів).
32. Як проходив розподіл майна; коли від сім'ї відокремлювалися її члени? Хто, кому, що заповідав? Хто, що успадковував? Чи обговорювався в родині розподіл майна? Чи домовлялися брати або інші родичі про розподіл? Як, де і при кому відбувались такі домовляння?
33. Яким було господарство у вас та ваших родичів: до Революції, при НЕПі, у колективізацію, у війну, після війни, за часів Хрущова, Брежнєва? Скільки було худоби? Вони вважалися бідними чи багатими? Який був реманент (плуг, сівалка, борона, вози, та інше). Де брали цей реманент?

ДОДАТОК 7

Громада

1. Як у сусідніх селах називають мешканців вашого селища? Чому? Як ви називаєте жителів навколишніх населених пунктів? Чому? Як ставилися до жителів сусідніх сіл?
2. Які прізвиська, вуличні імена розповсюджені у вашій місцевості? Як виникали вуличні імена? Чи ображались на це? Чи були індивідуальні прізвиська?
3. Що ви знаєте про заснування вашого та навколишніх селищ? Звідки походять назва вашого та навколишніх селищ? Назви вулиць та окремих частин села (кутки, хутори, краї і т.д.)?
4. Яке поширення мали збори сільської громади? Які питання на них вирішувалися? Кого і як обирали? Хто частіше мав слово? Як поводити люди себе на цих зборах? Яка роль у вирішенні питань була в старих людей?
5. Які існували видозмінені та мінімізовані (спрощені) форми зборів сільської громади (обговорення важливих питань під час святкових застіль; посиденьок стариків вулиці «на лавці», «перекурів» біля клубу після кіно та ін.). Наскільки вони були значимі?

6. Як розв'язувалися сільські конфлікти, суперечки і сварки сусідів, членів сім'ї? Хто був суддею? Як визначалася провина? За якими звичаями засуджували винних? Яке покарання чекало на них? Які перекази ви знаєте про сільські суди, покарання винних?
7. Чи засуджували в народі пияцтво, лінощі, лицемірство, пихатість, неохайність? Які людські якості народна мораль цінувала, а які засуджувала? (Злочинці. Крадії. Шахраї. Нечесні торговці).
8. Плітки та пліткарі (-ки): ставлення до них.
9. Самогоноваріння: ставлення колгоспників та представників влади, причини самогоноваріння?
10. Коли на селі почали пиячити? Як ви вважаєте, з чим це пов'язано?
11. Як ставились у народі до жебраків, калік, погорільців, розумово нерозвинених? Як їм допомагали? Як шанували старих людей? Як ставилися до них у будні та свята?
12. Засоби спілкування з навколишнім світом: газети, телеграф, телефон, телебачення?
13. Організація передачі інформації до революції, до війни, після війни? Якими транспортними засобами користувалися?
14. Представники інших національностей в селі та у навколишніх селищах: росіяни, татари, молдавани, цигани і т.д. – ставлення, особливості відносин (якщо є), їх залучення до громадського і т.д. життя села?

ДОДАТОК 8

Народини

1. Як у народі ставилися до вагітної жінки? Що їй заборонялося робити? За якими прикметами визначали долю майбутнього немовляти? Переведення вагітних на легшу працю? Відпустка для догляду за дитиною? Дитячі ясла?
2. Хто допомагав при родах? Які обряди виконувалися після появи на світ нової людини? Які повір'я пов'язані з народинами?
3. Що бажали породіллі гості? Що дарували?
4. Як проходили хрестини? Кого запрошували в куми? Як вони себе поводити? Для чого потрібні куми? Що від них вимагалось?

5. Кого не можна брати кумами і кому не можна бути хрещеними? Чи може людина відмовитися хрестити дитину, тобто стати хрещеним?
6. Яка нині родильна обрядовість побутує у вашій місцевості? Як проходять хрестини?
7. Як доглядали за немовлятами? Як їх лікували? Як довго годували груддю? Чим ще могли годувати немовлят?

ДОДАТОК 9

Свята й обряди

1. Коли сідали вечеряти? Як прикрашали стіл? Які страви стояли на столі? Як проходила вечеря? Які обряди виконувалися? Хто і які тости проголошував?
2. Як радянська влада, школа ставилася до релігійних свят? Чи наказували когось за участь у їх святкуванні?
3. Які були поширені у вашій місцевості колядування й щедрування на Різдво і Новий рік? Як колядують нині? Хто ходить колядувати? До кого? Які колядки ви знаєте? Як, хто і чим засіває першого дня Нового року? Що бажає господарям? Яку винагороду одержують колядки, засівальники?
4. Як і хто ворожив під Різдво, Новий рік, Хрещення? Які ви знаєте ворожіння? Гадання?
5. Які повір'я пов'язані зі святими вечорами?
6. Як у вашій місцевості святкували масницю? Які обряди виконували? Які страви готували?
7. Як зустрічали перших птахів і які повір'я пов'язувалися з ними? За якими прикметами і в які дні намагалися визначити майбутню погоду, врожай?
8. Як визначали час, коли потрібно було орати, сіяти, садити? Які обряди виконувалися при цьому? Як святкували перший день вигону худоби на випас?
9. Як постували у вашій місцевості під час Великого посту? Чим харчувалися?
10. Чи святкували такі свята, як Вознесіння, Трійця, Спас, Покрови?
11. Як ви саджаєте городину? Чи є якісь ритуали, обряди чи повір'я перед початком роботи на землі і саджанням городини? Чи зверталися ваші прабабусі (бабусі) до прикмет, зірок, астрології перед початком весняного городнього сезону?

Житло

1. Як у давнину і зараз обирали (обирають) місце поселення, нову хату?
2. Яку хату або місцину можна вважати доброю?
3. Як відбувалися закладини?
4. Як ставилися до майстрів? На яких умовах їх наймали?
5. Чи допомагали сусіди, родичі, колгосп?
6. Які матеріали використовувалися? Де їх добували?
7. Протягом якого терміну зводилася оселя? Які етапи будівництва? Чим і як покривали хату?
8. Який тип житла побутує у вашій місцевості? Чим хата у вашому селі відрізняється від інших?
9. Які обряди справляли після завершення будівництва? Які взагалі повір'я пов'язані з будівництвом житла?
10. Як святкувалися входи? Хто першим входив і що вносив у нову хату? Чим обдаровували господарів? Що їм бажали?
11. Які хатні обереги ви знаєте? Хто вважався охоронцем житла? Як його захищали від злих сил?
12. Як часто ремонтували, підновляли хату? Що саме робили? Хто цим займався?
13. Де розташовувалась у хаті піч? Чим її палили? Які обряди пов'язані з піччю?
14. Освітлення в хаті?
15. Які вбудовані й переносні меблі були в хаті?
16. Як оздоблювалося житло, чим прикрашалося у будні й свята? Чи розписувалися стіни, вікна, піч? Хто це робив? Які фарби й візерунки використовував?
17. Де висіли рушники? Хто і як їх вишивав? Які візерунки на рушниках розповсюджені у вашій місцевості? Де ще використовувалися рушники? Як вони називалися?
18. Які господарські будівлі стояли у дворі? З чого і як вони будувалися? Яке їх призначення?

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ЕТНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ	5
2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ (ІСТОРИЧНА ДОВІДКА)	17
3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ	21
4. МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ У ПОЛЬОВІЙ РОБОТІ ЕКСПЕДИЦІЇ ..	28
4.1. Рекомендації щодо складання анкети-опитувальника	30
4.2. Як проводити інтерв'ювання респондентів	30
4.3. Практика проведення польових досліджень	32
4.4. Оформлення звітної документації	34
5. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕКСПЕДИЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	36
5.1. Дослідницькі проєкти.....	38
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	43
Корисні посилання.....	45
ДОДАТКИ.....	46

Видання підготовлене до друку і віддруковане у
КЗ «Центр туризму» ЗОР
69091, м. Запоріжжя, вул. Немировича-Данченка, 46-а
Тел./факс: (061) 224-02-71. Тел.: 224-24-71
E-mail: info_turcenter@ukr.net
Сайт: www.zoetkum.ucoz.ua